

Микола Кордон
(Житомирський державний
університет ім. Івана Франка)

Культура і духовне життя в Україні у 1917-1920 рр.

Повалення царизму, боротьба за незалежну українську державу, соціально-економічні зрушення, що відбулися в 1917-1920 роках стимулювали піднесення духовного життя суспільства, його інтенсифікації, відкритості, дали могутній поштовх національно-культурному відродженню України. Цьому сприяла ліквідація численних заборон, що тяжіли над Україною впродовж століть і заважали її органічним контактам із Заходом.

Попри всі негаразди зв'язані із зміною політичних режимів, які устанавлювалися в Україні, культурне життя продовжувало розвиватись. Широкого розмаху набуло створення нових громадських культурно-творчих організацій та об'єднань, що згуртували навколо себе значні кадри української інтелігенції. В період Української Народної Республіки були спроби створити власну систему освіти, яка базувалася на принципі націоналізації, відповідно до якого кожна нація, яка жила в Україні, мала право навчати своїх дітей рідною мовою.

Примітною ознакою того часу стало відкриття українських шкіл. Протягом 1917-1918 навчального року в Україні відкрилося 30 українських гімназій, переважна більшість яких діяла по селах. Вивчення української мови, літератури та історії було обов'язковим у всіх середніх школах і гімназіях. Не заборонялося відкривати в них, за вимогою батьків-неукраїнців, класи з російською мовою навчання, а в російських гімназіях, де українці становили меншість, класи з українською мовою викладання.

З українською демократичною революцією зв'язане велике відродження просвіт на Наддніпрянщині. Вже влітку 1917 р. центральна та східна частина України вкрилася густою мережею читалень. Крім того, «Просвіти» мали свої театральні трупи, хоріві колективи, оркестри, видавництва, бібліотеки, народні будинки. 20 вересня 1917 року у Києві відбувся Перший Всеукраїнський з'їзд просвіт. Це сприяло активізації діяльності просвіт. Їх число почало невпинно зростати.[2;277]

Засновниками товариств «Просвіта» були відомі українські митці і письменники: у Катеринославі – Є. Вороний (голова товариства), А. Кащенко, у Вінниці - Д. Маркович, в м. Олешках на Херсонщині – М. Куліш, в Лебедині на Харківщині – П. Зайцев, у Києві – Б. Грінченко, В. Винниченко, Л. Старицька – Черняхівська, в Одесі С. Шелухін, І. Липа, А. Ніковський. „Просвіти” без перебільшення можна вважати ядром національно-культурного відродження в провінції.

За рішенням Генерального секретаріату Центральної ради, яка почала піклуватися розвитком української культури на державних засадах, 5 жовтня 1917 р. було відкрито Київський український народний університет у складі історико-філологічного, фізико-математичного і правничого факультетів.[2;279] Тоді ж було вирішено створити український народний університет в Кам'янці-Подільському. Але подальший розвиток подій привів до того, що університет було відкрито лише при гетьмані П. Скоропадському.

В історію діяльності Української Центральної ради увійшло і заснування нею Української Академії мистецтва (згодом Художнього інституту) в Києві. Рішення про це було прийняте 22 листопада 1917 р. у приміщенні Педагогічного музею, де засідала Центральна рада. Академія давала вищу художню освіту спеціалістам малярства, різьбярства, будівництва, гравюри, художніх промислів, а також мала сприяти розвитку художніх шкіл в Україні. Першим ректором Академії став видатний український живописець Ф. Кричевський, а за доби Української держави гетьмана П. Скоропадського її очолив відомий український художник-графік, митець з європейською славою, співавтор Державного герба і Державної печатки гетьманату, кліше перших українських грошових знаків нового часу Георгій (Юрій) Іванович Нарбут (1886-1920 рр.). Нарбутівська ілюстрація до „Енеїди” І. Котляревського (1919 р.) стала найвищим досягненням української графіки

тих років. Г. Нарбут відродив українську графіку, створив в Україні оригінальну школу графічного мистецтва, яке мало виразно національний характер.

Серед викладачів Академії були відомі митці, професори М. Бойчук, В. Кричевський, О. Мурашко, запрошений з Галичини О. Новаківський. Відомими майстрами стали такі перші студенти, як Т. Бойчук, І. Падалка, В. Седляр. Студенти оволодівали спеціальностями: малярство, різьба, будівництво, гравюра та ін.

Це був перший навчальний заклад в Україні, який одержав статус державного. 18 грудня 1917 року Центральна рада ухвалила закон про Українську Академію мистецтв. Було встановлено її річний бюджет у сумі 97000 крб. Академія здобула право одержувати з-за кордону книжки, картини і матеріали без оплати мита, а також по одному примірнику всіх друкованих в Україні видань у галузі мистецтва.[2;279] Наступного року при академії мали бути засновані галерея і бібліотека.

Після Лютневої революції настав розквіт діяльності Молодого театру в Києві, який виник ще у травні 1916 р. за ініціативою актора театру М. Садовського Леся Курбаса. Л. Курбас родом з Тернопільщини, син галицького актора Степана Курбаса, людина з європейською освітою – вчився на філософському факультеті у Відні, знав вісім мов, був актором у театрі „Руська бесіда” у Львові. М. Садовський запросив його у Київ до свого театру. Разом з Л. Курбасом до Києва прибули Гнат Юра і Амвросій Бучма. Вони, а також молодь із Музично-драматичної школи ім. М. Лисенка були в опозиції до старої театральної школи і шукали нових шляхів.

На відміну від театру М. Садовського, що продовжував традицію українського побутового театру, Л. Курбас і його „Молодий театр” вдалися до модерних сценічних засобів відтворення української та європейської драматургії. Вони бажали творити нові форми театрального мистецтва, які давали б змогу виявити індивідуальність молодого покоління, відійти від побутового „українофільського” театру і створити український європейський театр. Л. Курбас проголошував: „Молодий театр відкидає провінційну залежність від російських стилів”, робить „прямий поворот до Європи і до самого себе”, він буде йти „власною українською дорогою”, його кредо – „вчитися і шукати самотужки”. Л. Курбас підкреслював, що в цих пошуках головним буде „стиль у формах мистецтва”.

Підвищенням художнього рівня українського театрального мистецтва займалось товариство „Національний театр”, створене у квітні 1917 р. колективом Молодого театру разом з театром М. Садовського та Музично-драматичною школою М. Лисенка. 14 вересня 1917 р. при товаристві виник Національний зразковий театр, який працював у Троїцькому народному домі і мав власний хор і власний оркестр.

Дальшого розвитку українська освіта, наука, культура набули при гетьмані П. Скоропадському. „Правительство буде рішуче проводити в життя ідею всестороннього розвитку української культури, забезпечення прав української мови, закріплення всіх форм української державності”, – заявив на початку 1918 р. новосформований гетьманський уряд. У сфері культури активно тоді працювали такі визначні особистості, як Микола Василенко (1866-1935 рр.), В. Науменко, В. Вернадський, І. Огієнко, П. Холодний, Б. Кістяківський (1868-1920 рр.), А. Кримський, Д. Граве, М. Туган-Барановський, Л. Курбас, С. Єфремов, П. Саксаганський.

Йшов процес українізації народної освіти, створення української національної школи, який започаткувала Центральна рада. Восени 1918 р. з 836 діючих тоді в Україні гімназій 150 були зукраїнізовані. А перша українська гімназія відкрилася у Києві 18 березня 1917 р. Її директором став відомий український педагог О. Холодний. Для незаможних учнів цих гімназій затверджувалося 350 іменних стипендій імені Г. Сковороди, Т. Шевченка, І. Франка та інших письменників і діячів культури. Було прийнято закон про обов'язкове навчання українській мові та літературі, а також історії й географії України по всіх середніх школах. Цими питаннями енергійно займався міністр освіти та мистецтв в гетьманському уряді М.П. Василенко.

За часів владування П. Скоропадського творилася мережа національної вищої школи. При міністерстві народної освіти під керівництвом академіка В. Вернадського виникла комісія у справі вищих шкіл та наукових інституцій. Законом від 17 серпня 1918 р. Київський

український народний університет перетворювався на Київський державний український університет, який діяв паралельно з російськомовним університетом святого Володимира. Мовою викладання визнавалась українська. До числа студентів було зараховано 3 тисячі чоловік. Під університет віддали комплекс будинків артилерійського училища, а також земельну ділянку площею 26 гектарів.[3;241-247]

Тим же законом від 17 серпня засновувався Кам'янець-Подільський державний український університет, куди записалося понад тисяча чоловік. Його ректором став видатний культурно-освітній, державний і релігійний діяч, виходець з Житомирщини (народився в селищі Брусилів) І. Огієнко, який і відкрив в урочистій обстановці цей заклад 22 жовтня. Він постав як вогнище вищої української науки, перший національний вуз, гордість України, символ її національного відродження.[3;247-248]

В запрошенні на відкриття нового університету за підписом ректора І. Огієнка читаємо: „Новий університет, що вже з самого географічного положення найближчий до високої західноєвропейської держави, не буде звичайним університетом східного типу: при Кам'янець-Подільському Державному Українському Університеті закладається вперше на сході слов'янський богословський університет, і, крім того, на історико-філологічному факультеті вже відкрито дві нові національні кафедри: одна польської, друга єврейської літератури й історії. Вірний кращим традиціям європейських університетів, новий Кам'янець-Подільський Державний Український Університет матиме на цілі невпинну наукову працю на користь рідної української культури”.[4;66]

Серед перших професорів університету було немало тих, кого вдалося загітувати І. Огієнкові з Києва, інших міст України: Л. Білецький, Д. Дорошенко, В. Біднов, Є. Тимченко, письменник і поет В. Самійленко.[4;66-67]

Університет залишився у спогадах сучасників І. Огієнка як „найсвітліше культурне діло 1917-1920 років”, як факт утвердження української державності. Твердиня української науки, дітище І. Огієнка, Кам'янець-Подільський державний український університет проіснував до 1921 р. Радянська влада реорганізувала його в Інститут народної освіти.

Услід за відкриття Київського і Кам'янець-Подільського державних українських університетів на черзі стояло заснування таких же університетів у Харкові, Катеринославі та Одесі. Готувалося відкриттям університету в Полтаві. У Київському, Харківському і Одеському російськомовних університетах відкривався комплекс українознавчих кафедр – української мови, літератури, історії і права. У приватному російському університеті в Катеринославі, заснованому влітку 1918 р., також мали відкритися дві кафедри з викладанням українською мовою. На одну з них було запрошено професора Д.І. Яворницького.

На Житомирщині перший вищий навчальний заклад – державний університет (тоді – інститут народної освіти) було відкрито 16 жовтня 1919 р. Серед його перших викладачів – такі відомі педагоги і вчені, як М.П. Кудрицький і Є.О. Ненадкевич.

На час гетьманату припадає створення Української Академії наук. Розробку її статуту з ініціативи М.С. Грушевського почало Українське наукове товариство ще в березні 1917 р. Але воєнні події зупинили підготовчі роботи. М.П. Василенко як тільки став міністром освіти та мистецтв уряду гетьмана П. Скоропадського негайно взяв цю справу в свої руки і заявив, що утворення Академії є національною потребою. Він зазначав, що „утворення Української Академії наук має велике національне значення, бо ще й досі є багато людей, які скептично й з насмішкою відносяться до українського руху та відродження, не мають віри в життєві сили українського народу, не вважають можливим розвиток української освіти, мови й науки”.[3;249-250] Скликана ним комісія з найвидатніших вчених завершила розробку структури Академії та її статуту.

Видатний вклад у справу створення Академії вніс славетний нащадок запорізьких козаків, мислитель величезної величини, визнаний вже у той час вчений-природознавець, засновник геохімії, біохімії, радіогеології .55-річний ординарний академік Російської академії наук В.І. Вернадський (1863-1945 рр.), який у травні 1918 р. переїхав до Києва з Полтави. Для творчості цього ученого характерні широчинь інтересів, постановка кардинальних проблем, наукове передбачення. Праці В. Вернадського – одна з важливих

основ розв'язання проблем навколишнього середовища. Його іменем названо мінерал – вернадіт. Саме В. Вернадський став головою комісії з питань заснування Академії. Датою заснування Академії слід вважати 14 листопада. Тоді своїм указом гетьман П. Скоропадський затвердив її Статут, штати, а також первісний склад академіків. До нього увійшли 12 чоловік: по відділу історико-філологічних наук — Д.І. Багалій (1857-1932 рр.), А.Ю. Кримський, М.І. Петров, С. Смаль-Стоцький, по відділу фізико-математичних наук – В.І. Вернадський, М.Ф. Кащенко, С.П. Тимошенко, П.А. Тутковський (1875-1936 рр.), по відділу соціальних наук – М.І. Туган-Барановський (1865-1919 рр.), В.А. Косинський, О.І. Левицький та Ф.В. Тарановський. [3;251] Упродовж наступних восьми десятиріч члени Академії вже не призначалися, а обиралися наявним складом академіків. Починаючи з 1925 р., обиралися члени-кореспонденти Академії.

27 листопада 1918 р. відбулося перше установче спільне зібрання Української Академії наук. На ньому її президентом було обрано В. Вернадського, неодмінним секретарем (1918-1928 рр.) – видатного вченого-сходознавця зі світовим іменем А. Кримського (15.01.1871-25.01.1942 рр.), який лишив після себе понад тисячу наукових праць. Були обрані й керівники відділів. Тим самим було закладено основи діяльності першої національної Академії наук. За чотири роки перебування в Україні В. Вернадський розробив ґрунтовний план діяльності новоствореної Академії наук, започаткував численні напрями наукових досліджень, згуртував плеяду відданих науці людей.

Лютнева революція поряд з багатьма громадянськими свободами принесла і фактичне скасування всіх обмежень українського друкованого слова. Починаючи з березня 1917 р., спостерігалось значне пожвавлення літературного життя. За підрахунками дослідників, протягом березня-листопада 1917 р. було видано 30 назв літературно-художніх творів загальним тиражем 360500 примірників. В цей час виникло близько 50 приватних і кооперативних видавництв. Головну роль у книгодрукуванні відігравало створене у травні 1918 р. Державне видавництво. Головним його завданням вважалося „розповсюдження серед народу добрих українських книжок, а також інших продукцій друку”. Після багатьох років заборон українська книжка одержала державну підтримку. Так, в 1918 р. Державне видавництво на свої видатки отримало від Кабінету міністрів 1 млн. крб. Як наслідок, якщо у 1917 р. в Україні вийшло друком 747 книжок державною мовою, то у 1918-1924. Причому, окремі видання досягали величезних тиражів. Наприклад, працю І.Огієнка „Українська культура” опубліковано було у 1918 р. двічі: першим тиражем – у 100 тис. примірників, а другим, спеціально для української армії, – 1 млн. примірників. Значна підтримка з боку Кабінету міністрів Української держави надавалася газетам і журналам.

Значним здобутком у царині культури стало відкриття у серпні 1918 р. Національної (академічної) бібліотеки України. У ній збиралися всі пам'ятки духовного життя українського народу – як рукописні, так і друковані (всього понад 1 млн. томів).[1;440] Були засновані також національний архів України, національна галерея мистецтв, український історичний музей.

У 1918 р. Панас Саксаганський організував у Києві Народний театр. На його основі 1922 р. було створено український драматичний театр ім. М. Заньковецької, у творчому житті якого П. Саксаганський брав найактивнішу участь.

В період національно-визвольних змагань виникали музичні, хорові колективи. В 1919 р. була утворена Українська республіканська капела. Одним з її засновників став композитор, диригент, хормейстер О.А. Кошиць (1875-1944 рр.), який у тому ж таки 1919 р. виїхав з капелою за кордон і вважався „батьком” українського співу в Америці. Цим колективом український хоровий спів було доведено до вершин музичної майстерності.

Основи професійного хорового виконавства створила державна заслужена академічна хорова капела України. Створена у 1920 р. в Києві як Державна українська мандрівна капела (скорочено – „Думка”). „Думка” є одним з кращих інтерпретаторів народних пісень, в її репертуарі також твори української та світової класики.

В Житомирі в 1919 р. було створено перший Волинський радянський хор. Ним керував Михайло Петрович Гайдай (1878-1965 рр.), батько солістки хору, пізніше відомої співачки,

народної артистки СРСР з 1944 р. Зої Гайдай. В супроводі лектора, пропагандиста пісні і музики М.В. Хомичевського (Б. Тена) хор виступав у багатьох містах і селах Поліського краю. М.В. Хомичевському належало вступне слово перед концертами з загальною характеристикою виконуваних творів. Піаністом і акомпаніатором хору виступав В.С. Косенко, який як композитор зріс у Житомирі. Двоє його братів були співаками хору.

В 1918 р. за часів гетьманату скульптор І.П. Кавалерідзе (1887-1978 рр.) у м. Ромнах (тепер Сумська область) спорудив перший в Україні пам'ятник Т.Г. Шевченку. Радянська влада мала свій план монументальної пропаганди, за яким у містах знищувалися пам'ятники царської Росії і з'явилися пам'ятники К. Марксу, Ф. Енгельсу, діячам радянського і світового революційного руху.

Отже, розвиток української культури в 1917-1920 роках можна характеризувати як період її національно-державного відродження, започаткований демократичними перетвореннями з 1917 р., українською революцією.

Література

1. Субтельний Орест. Україна: історія. – К., 1993.
2. Дорошенко Дмитро. Історія України 1917-1923 рр. (в двох томах). Том I. Доба Центральної Ради. – К., 2002.
3. Дорошенко Дмитро. Історія України 1917-1923 рр. (в двох томах). Том II. Українська Гетьманська держава 1918 року. – К., 2002.
4. Тимошик Микола. „Лишусь навіки з чужиною...” Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Вінніпег. – Київ, 2000.